

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Магдалена Борисова Елчинова, професор в Нов български университет
(н.ст., име, презиме, фамилия – акад. дл. в научна организация)

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен 'доктор'

в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки
професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата
докторска програма „Етнология“ в ПУ „П. Хилендарски“

Автор: Зорница Георгиева Пранджева.

Тема: „Религията като фактор в културните взаимодействия в градска среда (по материали от град Пловдив)“

Научен ръководител: проф., днк Мария Шнитер, ПУ „П. Хилендарски“
(акад. дл., н. ст., име, презиме, фамилия – научна организация)

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № Р33-6522 от 17.12.2018г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „Религията като фактор в културните взаимодействия в градска среда (По материали от град Пловдив)“ за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология“. Автор на дисертационния труд е Зорница Георгиева Пранджева – докторант(ка) в редовна форма на обучение към катедра „Етнология“ с научен ръководител проф., днк Мария Шнитер от Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Представеният от Зорница Пранджева комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ, включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- нотариално заверено копие от диплома за висше образование (ОКС ‘магистър’)
- заповед за записване в докторантура;

- заповед за провеждане на изпит от индивидуалния план и съответен протокол за издържан изпит по специалността с успех Отличен (6.00);
- протоколи от катедрени съвети, свързани с докладване на готовност за откриване на процедурата и с предварително обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;
- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на специфичните изисквания на съответния факултет.

Липсва списък на забелязани цитирания.

Докторантът е приложил 6 броя публикации по темата на дисертацията.

Приложените документи отговарят на ЗРАСРБ и на изискванията на Философско-историческия факултет на Пловдивския университет.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Зорница Пранджева придобива образователната степен „бакалавър“ с квалификация Етнолог филолог през 2008 г. в Пловдивския университет. В периода 2008-2013 г. пак там последователно получава магистърска степен в 4 квалификации: мениджър; педагог, детски учител и начален учител; етнолог; учител по физическо възпитание. В периода 2015-2018 г. е редовен докторант по етнология в ПУ. В това си качество води упражненията към курсове „История на религиите“ и „Антропология на религиите“ в няколко бакалавърски програми. Участвала е в поредица от теренни изследвания, както и на научни форуми. Автор е на 6 научни статии в областта на етнологията.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Разработваната в дисертационния труд на З. Пранджева проблематика е актуална в етнологична перспектива. Сами по себе си изследванията на религията в градска среда, влиянието на религията върху взаимодействието между различни общности в града, както и върху формирането на идентичност сред градските жители не са нещо ново, особено погледнато в плана на социология и философия на религията. Ново и актуално е подхождането към тези въпроси от етнологична перспектива, разглеждането им „отдолу“, през мисленето, ценностната система, поведението на отделни групи градски жители, и то в българския контекст и по-специално в контекста на град Пловдив, отличаващ се с исторически сложилото се и променящо се във времето съжителство между различни етнически и религиозни общности.

Избраният като определящ изследването сравнителен ракурс допълва актуалността на темата, защото рядко могат да се срещнат изследвания, дори в областта на антропологията, която акцентира върху сравнителния метод, където да се разглеждат равнопоставено и систематично цели четири общности, в случая обособени по религиозен принцип.

4. Познаване на проблема

Подобен широк обхват на изследването изисква и много добра, при това разностранна теоретична подготовка и добро познаване на литературата по избраната проблематика. В случая се изисква познаване на изследвания, теории и подходи, свързани с различни и комплексни проблемни кръгове – идентичност, общности, етнически и религиозни малцинства в България, град, религия, протестантство, католицизъм, арменска апостолическа църква, юдаизъм. Смятам, че докторантката показва добро и достатъчно познание на водещата литература в тези области от български и световни изследователи. Библиографският списък в края на работата е богат, добре балансиран и умело използван за формулиране на изследователските задачи и аргументиране на направените наблюдения и изводи. Наблюдават се известни пропуски (например по отношение на изследванията върху етническите и религиозни общности в страната, проблематиката на идентичността, на етническата и др.), но това е обяснимо предвид работата с огромен набор от литература в различни области и сфери на знанието (антропология, религиознание, социология, история, фолклористика, философия и др.). По-сериозните ми критики са по отношение на използването на цитати от вторични източници, вместо от оригиналните изследвания по въпроса – най-вече, когато се коментира изследването на идентичността, донякъде и при градската проблематика. Етническата, която се разглежда като важна за изследването категория, особено в трета глава (т.е. по отношение на половината разглеждани вероизповедни общности) е много бегло дефинирана и проблематизирана, като не се използват водещи теории по въпроса и не се споменават дори различните подходи на дефинирането ѝ, които извеждат на преден план различни специфики на етническите категории. Мисля, че в работа, в която се набляга върху взаимодействието между общности и то в динамична градска среда, е много по-подходящо като теоретичен и изследователски ориентир да се използва теорията на Ф. Барт за етническите групи и граници, вместо недотам популярната днес концепция на Бромлей, съчетаваща марксистки, структуралистски и етносимволни подходи. В редица случаи се наблюдава и еkleктизъм при подбора на литературата, безкритично смесване на подходи и гледни точки, без да се заяви кои и защо авторката смята за най-подходящи при постигането на изследователските ѝ цели и аргументиране на изводите и наблюденията ѝ. Малко странно е, че липсва дискусия върху секуларизацията, защото именно тя се фокусира върху спецификата на религията в градска среда в модерното

време. Именно секуляризацията обяснява и прави съвсем очаквани част от наблюденията, до които достига докторантката в работата си.

5. Методика на изследването

Наблюдението ми за методологически еkleктизъм при подбора на използваната литература до голяма степен обуславя методологическата неизбистреност на дисертационния труд. Докторантката си поставя амбициозната и много трудна задача да „срещне“ изследванията на града с изследванията на религията/ религиозното, при това през призмата на взаимодействието между динамични индивиди и общности и формирането на идентичности, като по този начин изработи нова методология към изследването на религията в градска среда. Амбицията ѝ я води до натрупването на интересни наблюдения от терена, описването на важни, в част от работата неизследвани случаи и прояви, набелязва важни аспекти на изследване в избраната проблематика – някои подробно анализирани, други оставени за съжаление само набелязани, но не мисля, че достига до очертаването на ясен нов изследователски подход. Това не е чак толкова голяма слабост, тъй като работата има редица достойнства. По-скори мисля, че тук става дума за неподходящо формулиране на една от изследователските цели.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на Зорница Пранджева „Религията като фактор в в културните взаимодействия в градска среда (по материали от град Пловдив)“ се състои от увод, три глави, заключение, библиографски списък и информация за респондентите с обем от 321 страници. Към нея има и приложения, включващи карти, снимков материал, дешифрирани интервюта от теренната работа с общ обем от 155 страници.

В увода докторантката очертава съдържанието на понятията „модерност“, „религия“ и „град“, които задават насочеността на изследването ѝ, като набляга върху пресечните им точки. Накратко е описан и обхвата на работата ѝ, която анализира съвременни процеси, оказващи влияние върху конституирането на религиозната идентичност, но и върху религиозната обособеност и взаимодействие в града“ (с. 8). Разглеждат се и се съпоставят няколко религиозни общности в гр. Пловдив – евангелисти, католици, униати, арменци и евреи. Интересът е насочен едновременно към спецификата им като религиозна доктрина и към присъствието им в България и Пловдив. Авторката коментира също така разнообразните идентификации на индивида в модерния град, обусловени от семейство, локална култура и др. и връзката им с религията. Докторантката си поставя за цел в своето изследване „да проследи онази динамика на градското, върху която се базира съвместното съжителство на многооб-

разни идентичности“. В допълнение работата цели да покаже как религиозната идентичност се вписва в урбания хабитат (с. 13).

Четирите религиозни деноминации, които се съпоставят в изследването, са разгледани чрез 4 конкретни религиозни общности, групирани в две глави с оглед на спецификите им.

Първа глава (33 страници) очертава теоретичната рамка на изследването. Формулирани са основните изследователски въпроси: по какъв начин си взаимодействат религиозната и градската среда в конструирането на общностната самоореденост и ежедневието на индивида; как чрез религиозната си принадлежност личността изгражда и изявява своята идентичност; как религията влияе на града и обратно; какво се поражда от това взаимодействие.

Предметът на изследването е свързан с разглеждането на локалната религиозност и нейното осмисляне и реализиране в градското пространство. Тук авторката обяснява защо се спира точно на тези 4 групи и кои и защо остават извън обсега на анализа ѝ.

Представени са методите на теренна работа, чрез която е събрана и основната част от анализирания материал – плътно описание, структурирани и неструктурирани интервюта, различни видове наблюдение, визуални средства, картографиране. В теоретичен план се прилага интерпретативен анализ и анализ на всички видове данни.

Дефинират се основните използвани понятия като идентичност, общност, град и др.

Тази глава представя целта, изследователските задачи, обхвата и методологията на работата. В нея се представя понятийният апарат и фактологичната основа на работата, базирана главно на собствени теренни проучвания на авторката. Основната слабост е вече споменатото еkleктично смесване на теории и подходи при дефинирането на базисните понятия, което води до неяснота на методите на анализ и създава впечатление не за систематично, а до голяма степен за произволно анализиране на термините, което затруднява разбирането.

Докато емпиричната основа на изследването е добре очертана, теоретичната рамка е неясна. Работи се с големи и сложни понятия, дефинирани в контекста на различни дисциплини и парадигми, но авторката не успява да покаже, че познава добре антропологичните и етнологични дебати за тях (най-вече за понятията идентичност и общност, но също и за религия – показателно е, че цитира твърде малко антропологични изследвания върху религията и по-нататък в текста не прави сравнения с влиятелни изследвания от това поле).

Във втора глава „Християнските неправославни общности в Пловдив“ докторантката разглежда протестанти (евангелисти) и католици (заедно с униати). Обособени са в обща глава по линия на чисто религиозната си обособеност (т.е. в тях единствено религиозната принад-

лежност е определяща). Най-подробно са представени протестантите в Пловдив, сред които З. Пранджева е провела и най-мощни собствени теренни наблюдения. Тя представя кратка история на протестанството в България и в частност в Пловдив, спира се на Апостолска църква „Живот чрез Христа“, измежду чиито членове са основните ѝ респонденти евангелисти. Представя накратко, но достатъчно систематично отличителни характеристики на протестантската доктрина и практика. По-нататък разглежда изграждането на конфесионалната идентичност чрез брака и семейството, формиране на религиозна идентичност в градска среда и в тази връзка ролята на жената в евангелската общност; спира се на социалните общности, основани на религиозна обвързаност (като благотворителни организации, неделно училище и др.); разглежда празниците (религиозни, светски и лични) и обредните практики в общността; очертава пространствата на вярващия в градска среда, както и моделите на поведение в църквата и извън нея, спрямо „своите“ и „другите“; спира се на конверсията в градска среда, както и на влиянието на религията при професионалната реализация и прекарването на свободното време.

В тази част докторантката показва уменията си за провеждане на теренна работа, за систематизиране и анализ на събраните данни. Впечатляват и познанията ѝ върху протестанството като религиозно учение, както и като разпространение и влияние в България и Пловдив. В това отношение (както и по отношение на католицизма, арменската апостолическа църква и юдаизма) тя е изчала огромен материал, включително и върху доста сложна теологична материя и е успяла ясно и сбито, но с нужната степен на информационно насищане да осмисли и обобщи този материал. С описаната поредица от тематични ядра З. Пранджева прави нещо като матрица, която прилага по-нататък до голяма степен и при разглеждането на останалите вероизповедни общности. Така разнородният и сложен емпиричен материал се канализира и систематизира по общ модел, което прави възможна и достоверна съпоставката между различните религиозни общности. Според мене включването на свободното време като сфера на взаимодействие между различни категории хора в градска среда е особено важно и ценно решение, което за съжаление в някои от случаите е останало само маркирано и заслужава по-задълбочено проучване.

По-нататък в тази глава по същия алгоритъм са разгледани католиците и униатите в Пловдив и по-специално конгрегацията на църквата „Св. Богородица Лурдска“. При това представяне ясно са изведени приликите и разликите между двете религиозни общности – едната сравнително нова и подчертано прозелитска в дейността си, а другата традиционна за региона и идентифицираща се чрез поддържането на утвърдени във времето религиозни и социално ориентирани практики.

Трета глава „Етноконфесионални общности в Пловдив“ се спира на арменската и еврейската общности в града, които се обособяват в обща група по силата на това, че при тях религиозната принадлежност се преплита с етничността. Други прилики са, че това са исторически утвърдени в градската среда и културния пейзаж на Пловдив общности, със свое място и принос в историята на града, които устойчиво намаляват като численост и културна обособеност в хода на времето. Тук докторантката се опира също така на собствени теренни проучвания, но също и на съществуващи други етнологички и исторически изследвания върху арменците и евреите в България и в Пловдив. Въпреки че прилаганата от докторантката аналитична матрица извежда на преден план някои аспекти от изграждането на идентичност и присъствието в градска среда на арменци и евреи, които не са така открити при други изследователи, смятам, че тази глава има по-малък изследователски принос, защото в много отношения авторката се задоволява с това да потвърди изводи, направени от други изследователи (най-вече от Светлина Денова).

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Един от основните приноси на тази дисертация е обогатяване на познанието за религиозните общности и религиозното разнообразие в град Пловдив чрез натрупването на теренни наблюдения и документи от различен тип (интервюта, визуални материали, карти). Чрез осмислянето на този материал, събран в един конкретен град, се предлага възможен прочит на града чрез ролята на религията в него и в отделни сфери от градския живот. Без да предлага иновативна изследователска методология към религията и града, З. Пранджева насочва изследователския интерес към една малко изследвана и много комплексна и обещаваща проблематика, която може да бъде развита по-нататък както в нейната собствена изследователска работа, така и в работата на други изследователи на религията и града. Наблюденията, които тя прави, могат да са полезни както в етнологичката теория и практика, така и в други социални науки. Работата съдържа потенциал за бъдещи изследвания – религия и свободно време, религия и професионална среда, религия и семеен живот, развити и по отношение на други конфесионални общности и в други градски контексти. Тази работа би могла да намери практическо приложение в обучението по етнология и антропология, както като теренен материал, така и като формулиране на изследователска проблематика.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Авторката има 6 публикации по темата на дисертацията, 4 публикувани и две под печат с писмо от издателите. Пет от тези публикации са пряко свързани с текста на дисертацията и

разработени в отделни негови части. Всички текстове са представени преди това като доклади на научни конференции, което означава, че са били вече обект на научни дискусии. Като обем, вид и качество публикациите напълно отговарят на изискванията на ЗРАСРБ и на научните стандарти в областта на етнологията.

9. Лично участие на докторанта(ката)

От представената дисертация, приложения към нея, други публикации по темата е напълно ясно, че направените теренни наблюдения, анализ, избор на методология, получени резултати и формулирани изводи са изцяло личен принос на докторантката Зорница Пранджева.

10. Автореферат

Авторефератът отразява пълно и точно съдържанието, насочеността, структурата, основните изводи и приносите на дисертационния труд и е направен според ЗРАСРБ, Правилника за приложението му и правилника, приет от Философско-историческия факултет на Пловдивския университет.

11. Критични забележки и препоръки

В текста по-горе вече формулирах основните си критики към дисертационния труд, които засягат главно методологическата неяснота и непоследователното дефиниране на основни понятия, еkleктичното на моменти използване на цитираната литература (засягаща най-вече понятийния апарат), цитирането на вторични източници, както и известна структурна непълнота – само схематично маркиране в отделни случаи на някои от основните компоненти на анализа (напр. за свободното време). Бих препоръчала по-плътното присъствие на теренния материал в самия анализ. Според мене повечето от тези слабости биха се преодолели, ако докторантката беше свила обхвата на изследваните общности – вместо върху 4 да се съсредоточи само върху две (напр. протестанти и католици) или дори само една (протестанти), като разшири броя на конкретните им проявления (конгрегации) и уплътни контекста, в който те изграждат и изразяват своята идентичност и се реализират – в семейството, на работа, в свободното си време, в църквата и т.н. Така би могло да се обърне повече внимание на динамичните градски контексти, в които те се движат и реализират, с взаимодействието им с най-различни други, а не най-вече през призмата на принадлежността им към определена религиозна общност. Така ще се добие по-достоверна представа за пресичането на градското с религиозното. Например, когато говори за свободното време, изследователката се фокусира

върху тези негови форми и прояви, които са пряко свързани с религията и изобщо не се спира на други форми на прекарване на свободното време, които може да са и по-доминиращи за съответните индивиди (напр. спорт, хоби, почивка, личностно усъвършенстване, забавления като кино, театър, концерти, дискотеки и под.). Използването в текста деление на разглежданите общности като религиозни и етнорелигиозни е доста относително, защото при всички групи има сложни преплитания между религиозна принадлежност и етничност – това отбелязва и самата докторантка, но не го проблематизира. Така например просетанти и католици не са непременно само етнически българи, както и арменците не принадлежат само към Арменската апостолическа църква, съответно евреите – към юдаизма. Именно тези преплитания между етнично и религиозно са много характерни за модерния град и затова заслужават обстоен анализ. Непрекъснатото съпоставяне на разгледаните малцинствени религиозни общности спрямо мнозинството на православните християни също би трябвало да бъде представено по-конкретно, а не просто декларативно, както е в случая.

Последната ми забележка е по отношение на оформлението на текста. В него има твърде много правописни, граматични и стилистични грешки за един научен текст. Графичното оформление също не отговаря напълно на изискванията за дисертация (например някои от главите не започват на нова страница).

12. Лични впечатления

Не познавам докторантката и не мога да споделя лични впечатления за нея.

13. Препоръки за бъдещо използване на дисертационните приноси и резултати

Според мене една от положителните страни на работата е, че тя съдържа много потенциални възможности за бъдещи изследвания, част от които вече споменах по-горе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд *съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Философско-историческия факултет, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че докторантката Зорница Пранджева **притежава** дълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност етнология, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, давам **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен ‘доктор’** на Зорница Пранджева в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма „Етнология“.

31.01. 2019 г.

Рецензент:

Проф. д-р Магдалена Елчинова

(ак. дл. н. ст. име фамилия)